

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงวิถีของการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนชนบทในการดำรงชีวิตภายใต้วัฒนธรรมชุมชน โดยอาศัยกรอบแนวคิดความเป็นประชาสังคมมาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ และอาศัยแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมนุษยวิทยามาเป็น พื้นฐานในการศึกษาควบคู่กับทฤษฎีทางการศึกษานอกระบบ โดยได้ใช้วิธีการศึกษาเชิง คุณภาพ เป็นการเก็บข้อมูลทั้งโดยการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสังเกต การสนทนา เป็นการศึกษาที่ใช้ตัวผู้วิจัยเป็นเครื่องมือในการศึกษา ในลักษณะการศึกษาแบบมีส่วนร่วม โดยผู้ศึกษาได้เข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนที่ศึกษา ตลอดระยะเวลาของการเก็บข้อมูลในระยะเวลาที่สองของการวิจัย ตามที่อธิบายอย่างละเอียดแล้วในบทที่สาม

ในบทนี้จึงเป็นการนำข้อค้นพบในบทที่ผ่านมา ประมวลวิเคราะห์ สรุปประเด็นสำคัญเพื่อเป็นการตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ที่ว่า “เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนชนบทภาคเหนือ” พร้อมกับนำเสนอข้อคิดเห็นบางประการของผู้ศึกษา เกี่ยวกับการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนที่ศึกษาในครั้งนี้

สรุปผลการวิจัย

หมู่บ้านห้วยน้ำเป็นหมู่บ้านที่มีวิถีชีวิตในการทำอยู่ทำกิน แบบเกษตรกรรมที่มีการพึ่งพิงธรรมชาติสูง ไม่มีการจัดระบบชลประทานโดยรัฐ สภาพพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน แวดล้อมไปด้วยป่าเขา อาศัยลำน้ำจากธรรมชาติในการเพาะปลูก เป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากตัวจังหวัด การคมนาคมในอดีตมีความยากลำบาก ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ในอดีต (พ.ศ. 2510 – 2525) ได้ทำให้หมู่บ้านห้วยน้ำได้กลายเป็นพื้นที่ที่เป็นเวทีของการต่อรองทางการเมืองของผู้ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองกับเจ้าหน้าที่ของรัฐอยู่ช่วงระยะหนึ่ง ด้วยประสบการณ์จากการเรียนรู้ในอดีต ชุมชนได้พบเห็นวิธีการต่อสู้ของผู้มีอุดมการณ์ทางการเมือง ประกอบกับการมีภูมิปัญญาของบรรพบุรุษในท้องถิ่นที่สะสมมาหลายชั่วอายุคนผสมกับการได้รับข่าวสารข้อมูลจากการติดต่อสื่อสารและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากสื่อและผู้คนทั้งภายในและภายนอกชุมชนใน

ปัจจุบันได้หล่อหลอมให้ผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำเกิดการประยุกต์แนวคิดมาใช้ในการแก้ปัญหาและจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนร่วมกันจนกลายเป็นวิถีชีวิตที่ทำให้หมู่บ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พวกเขาได้วางไว้ร่วมกัน อย่างที่พวกเขาต้องการ จึงเกิดการปฏิบัติการทางสังคมที่มองเห็นเป็นรูปธรรมในลักษณะของกิจกรรมที่อาศัยกระบวนการกลุ่มเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างหลากหลายในหมู่บ้าน เช่น

ด้านการปกครอง

ตามที่หมู่บ้านหัวน้ำเคยเป็นเวทีของการต่อรองอำนาจทางการเมืองในอดีต ทางรัฐจึงดำเนินนโยบายให้หมู่บ้านหัวน้ำเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง (หมู่บ้าน อ.พ.ป.) ได้ทำการแบ่งเขตหมู่บ้านออกเป็นเขตย่อย ๆ เรียกว่า “คุ้ม” ณ วันนี้ ถึงแม้ว่าหมู่บ้านจะกลับคืนเข้าสู่สภาวะปกติแล้ว หมู่บ้านหัวน้ำก็ยังคงดำรงความเป็นคุ้มภายในหมู่บ้าน แต่ได้มีการปรับเปลี่ยนจุดมุ่งหมายของกิจกรรมของผู้คนในคุ้ม ให้อยู่ในรูปของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระดับกลุ่มย่อย เวลาที่มีกิจกรรมที่เป็นประเพณี เช่น การช่วยเหลือกันในงานศพ การพัฒนา หมู่บ้าน การร่วมทำบุญ ฯลฯ การรวมตัวของผู้คนในแต่ละคุ้มจึงเป็นการรวมตัวของผู้คนหลายเพศ หลายวัย ตามขอบเขตของการแบ่งพื้นที่ในหมู่บ้าน เป็นการรวมกลุ่มของครัวเรือนที่อยู่ใกล้ชิดกัน

ด้านความสัมพันธ์ /ประเพณี ความเชื่อ

วิถีปฏิบัติที่เป็นวัฒนธรรมประเพณี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับ ศาสนา และพิธีกรรม เช่น การตานธรรมมหาเวสสันดร การเลี้ยงผีสบน้ำ การเลี้ยงผีเชียงรุ่ง การเลี้ยงผีปู่ย่า การช่วยเหลือกันในงานศพ งานบวช งานแต่งงาน ฯลฯ ล้วนเป็นการปฏิบัติการทางสังคม ในลักษณะของการรวมกลุ่มอย่างเห็นได้ชัดเจน เช่น งานศพ เป็นการรวมตัวของสมาชิกในชุมชน เพื่อช่วยเหลือกันในการจัดการทำพิธีส่งเคราะห์ให้คนตายตามประเพณีของชุมชน สมาชิกที่มาร่วมงาน นอกจากจะเป็นผู้คนในหมู่บ้านแล้ว ยังประกอบด้วยผู้คนจากต่างบ้าน ต่างอำเภอ ต่างจังหวัด แล้วแต่ว่าผู้ตายจะมีคนรู้จักคุ้นเคยอยู่ที่ไหนบ้างและในขณะที่ผู้ตายมีชีวิตอยู่ ได้มีความสัมพันธ์กับผู้คนมากน้อยแค่ไหน ดังนั้นขอบเขตของพื้นที่ของสมาชิกจึงเป็นขอบเขตของความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ไม่มีอาณาบริเวณที่แน่นอน เช่นเดียวกับ การมารวมตัวของผู้ที่มาช่วยงานบวช ก็เป็นการรวมตัวของผู้คนที่มีความคุ้นเคยเป็นส่วนตัวกับผู้บวชและเครือญาติของผู้บวช สมาชิกที่มาร่วมงานต่างก็มุ่งที่จะมาแสดงความยินดี ชื่นชมและต้องการอานิสงส์ของการร่วมพิธีกรรมเพื่อส่งผลให้แก่ตนเองในภายภาคหน้า

ตามความเชื่อของวัฒนธรรมชุมชน สำหรับกรณีของการเลี้ยงผีในระดับต่าง ๆ ของชุมชน ก็เป็นการรวมเอากลุ่มคนที่อยู่ในระดับต่าง ๆ ในชุมชนมารวมกัน เพื่อประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อร่วมกัน เริ่มตั้งแต่การรวมกลุ่มคนในระดับครัวเรือน คือ การเลี้ยงผีปู่ย่า การรวม ผู้คนในระดับตระกูลคือการเลี้ยงผีเซียงรุ่ง การรวมผู้คนในระดับหมู่บ้านคือการเลี้ยง ผีสนามน้ำ การบวชป่า เป็นต้น ซึ่งจุดมุ่งหมายของการรวมตัว ก็เป็นไปตามความเชื่อของพิธีกรรมแต่ละอย่าง แต่คุณค่าของกิจกรรมเหล่านี้ คือการเรียกเอาผู้คนที่เป็นครีญาติ ตลอดจนเพื่อนสนิทมิตรสหายและผู้ที่มีกิจกรรมในการทำมาหากินร่วมกัน ทั้งที่อยู่ในที่ไกลและที่ใกล้ให้ได้มาพบปะกัน สร้างความสัมพันธ์ต่อกัน ปรีกษาหารือกันให้มาทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นการเปิดเวทีแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ขึ้นภายในกลุ่ม และชุมชนของตน ซึ่งถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาของผู้คนในอดีตที่พยายามสร้างเวทีแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันขึ้นจนกลายเป็นวิถีวัฒนธรรมที่ซึมลึกอยู่ในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนชนบทแห่งหมู่บ้านห้วยน้ำ

ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม

เนื่องด้วยความสัมพันธ์ของผู้คนในหมู่บ้านห้วยน้ำอยู่บนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติที่เกี่ยวข้องด้วยความเป็นชาติพันธุ์ไทลื้อและความผูกพันทางสายเลือดอย่างใกล้ชิด ความสัมพันธ์ทางสังคมจึงอยู่ในรูปของการประพุดติปฏิบัติต่อกันภายใต้การควบคุมทางสังคมของวัฒนธรรมชุมชนที่สะสมมาอย่างยาวนาน เพื่อเป็นการสนองตอบความต้องการที่หลากหลายของผู้คนที่มีความเกี่ยวข้องกัน การควบคุมทางสังคมเหล่านี้แสดงออกในรูปของการควบคุมพฤติกรรม และกระบวนการความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับกลุ่ม โดยมีปทัสถาน ค่านิยม จารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณี และกฎระเบียบของชุมชน เป็นกลไกในการควบคุม

ปทัสถานของสังคมแบบเครือญาติในหมู่บ้านห้วยน้ำ ได้นำพาให้ผู้คนในหมู่บ้านอยู่ร่วมกันด้วยความเอื้ออาทร ช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยกันตลอดมา แม้กาลเวลาและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมประเพณีจะถูกแทรกตัวด้วยระบบเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมอย่างมากมาย แต่ชุมชนก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์ภายในได้และเกิดกระบวนการปรับวิถีชีวิตภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ด้วยการปฏิบัติการทางสังคมร่วมกันได้อย่างเหมาะสมมีการปรับรูปแบบของความสัมพันธ์และปรับวิถีในการปฏิบัติการทางสังคมบางอย่างให้เหมาะสมกับยุคสมัยและกาลเวลา แต่สิ่งที่ยังคงหลงเหลืออยู่คือความรักใคร่กลมเกลียว ความเอื้ออาทร และการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกัน

และกัน ซึ่งเป็นคุณค่าที่ส่งผ่านมาจาก ฐานคิดของความเป็นเครือญาติ ที่ส่งผลให้ผู้คนในชุมชนมี วิถีปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

การปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนในหมู่บ้านห้วยน้ำมีลักษณะในความเป็น ประชาสังคมในลักษณะต่อไปนี้ คือ

1. การมีจิตสำนึกสาธารณะ

การที่ผู้คนในหมู่บ้านได้เกิดการรวมตัวขึ้นเป็นกลุ่ม/องค์กรเพื่อแก้ปัญหาในด้านต่าง ๆ ร่วมกัน เป็นการแสดงให้เห็นถึงการแสดงออกของความเป็นจิตสำนึกสาธารณะที่ เป็นการแสดงออก ของความตระหนักในการมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน เห็นความสำคัญของตนในการ เข้าร่วมแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน เพื่อการดำเนินการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงและกำหนดชะตา กรรมของชุมชนร่วมกัน และระดับของจิตสำนึกสาธารณะของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกัน ได้กลายเป็นปัจจัยกำหนดบทบาททางสังคมของสมาชิกในกลุ่มไปด้วย ดังได้อธิบายไว้อย่างละเอียดแล้ว

2. มีความเป็นชุมชน

ความเป็นชุมชนในแนวคิดของประชาสังคม หมายถึง การแสดงความสัมพันธ์ทาง สังคมภายในกลุ่ม/องค์กร ที่สะท้อนสำนึกของประชาสังคม คือ ความสัมพันธ์ของกลุ่ม/องค์กร เหล่านั้นจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมโยงและมีปฏิสัมพันธ์กัน ด้วยความรักความ เอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูล แม้จะอยู่ห่างไกลกันด้วยสภาพพื้นที่ แต่การช่วยเหลือกันจะสามารถ เชื่อมโยงกันได้ อาจจะเป็นการช่วยเหลือกันในด้านกำลังทรัพย์ กำลังสติปัญญา ซึ่งการช่วยเหลือ หรือการพึ่งพากันจะต้องนำพากลุ่ม/องค์กรที่มีความสัมพันธ์กันนี้ เดินทางไปสู่เป้าหมายที่มี ผลประโยชน์ทางสังคมร่วมกัน เช่น การเข้ามาร่วมให้การช่วยเหลือของกลุ่ม/องค์กรจากนอก หมู่บ้านที่เข้ามาในหมู่บ้านห้วยน้ำไม่ว่าจะเป็น องค์กรพัฒนาเอกชน หรือหน่วยงานของรัฐ ที่เข้ามา ให้การช่วยเหลือในด้านทรัพยากรที่เป็นเงินทุนและทรัพยากรบุคคล ในการช่วยเหลือการดำเนิน กิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้าน การปฏิบัติการทางสังคมเหล่านี้เป็นการแสดงออกถึงความเป็นชุมชน ในการปฏิบัติการทางสังคมร่วมกันเพื่อเป้าหมายหรือ ผลประโยชน์ปลายทางร่วมกัน ทั้งของกลุ่ม/ องค์กร ในชุมชนและของกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ถึงแม้ว่าเป้าหมายในการปฏิบัติการ ทางสังคมนั้นจะไม่ตรงกัน ก็ตามที ก็เรียกได้ว่าเกิดความสัมพันธ์ของการช่วยเหลือกันบนพื้นฐาน เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน จึงเกิดความเป็นชุมชนขึ้นในการปฏิบัติการทางสังคมเหล่านั้น นอกจากนี้ ในหมู่บ้านห้วยน้ำที่มีลักษณะของการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัย และความเป็นชาติพันธุ์ ก็ก่อให้เกิดความ

เป็นชุมชนบนวิถีวัฒนธรรมชุมชนด้วยความเป็นพวกเดียวกันในการเป็นชนเผ่าไทลื้อด้วยกัน ทำให้วิถีของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมีความเป็นชุมชนอยู่ได้อย่างสมบูรณ์

3. มีความเป็นกลุ่ม / องค์กรที่หลากหลายในชุมชน

จากปรากฏการณ์ภายในหมู่บ้านที่ผู้วิจัยเลือกขึ้นมาศึกษา เป็นการแสดงให้เห็นถึงการปฏิบัติการทางสังคมของกลุ่ม / องค์กรที่หลากหลาย ที่มีอยู่ในชุมชน ครอบคลุมถึง การปฏิบัติการที่เป็นวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนในหมู่บ้าน ล้วนเกิดขึ้นจากการรวมตัวของผู้คนที่มีมองเห็นปัญหาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการมองเห็นปัญหาอันเกิดจากวิกฤติน้ำแล้งของกลุ่มชาวนา เหมืองฝายเกิดการวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน จนเกิดกลุ่มป่าชุมชนเพื่อจัดการในการ แก้ปัญหาร่วมกัน การมองเห็นความเสียเปรียบในด้านการตลาดของกลุ่มสตรีทอผ้า การมองเห็นสภาพความเสียเปรียบทางด้านการซื้อสินค้า จึงรวมกลุ่มเพื่อจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาด หรือการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านห้วยน้ำ ล้วนเป็นตัวอย่างของความเป็นกลุ่ม/องค์กร ในการปฏิบัติการทางสังคมของหมู่บ้าน ซึ่งสมาชิกทั้งหลายในกลุ่มได้เข้ามารวมตัวกัน มีการเคลื่อนไหวในการปฏิบัติการทางสังคมร่วมกัน มีการจัดการที่เป็นระบบ มีกฎระเบียบที่สมาชิกร่วมกันคิดขึ้น เพื่อเป้าหมายในการ แก้ปัญหาของสังคมร่วมกันในที่สุด

4. มีความเป็นเครือข่าย

ความเป็นเครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่ง ของการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน ที่ต่างก็มีทรัพยากรเป็นของตนเอง แล้วมาประสานงานกัน เพื่อช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยกัน ในระดับบุคคล/กลุ่ม/องค์กร ด้วยเป้าหมายที่มีทิศทางไปในแนวเดียวกัน ความเป็นเครือข่ายในหมู่บ้านห้วยน้ำมีรากฐานมาจากวัฒนธรรมชุมชน ไม่ว่าจะเป็นวิถีปฏิบัติในความเป็นเครือญาติ เช่น การนับถือผีปู่ย่า ความสัมพันธ์ที่แสดงถึงความเป็นเครือข่ายระดับชุมชน โดยการนับถือผีเซี่ยงจู้ และศรัทธาความเชื่อในศาสนา ที่เกิดความเป็นเครือข่ายในลักษณะของกลุ่มศรัทธาวัด กลุ่มหัววัด หรือร่องรอยของความเป็นเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชน เป็นต้น

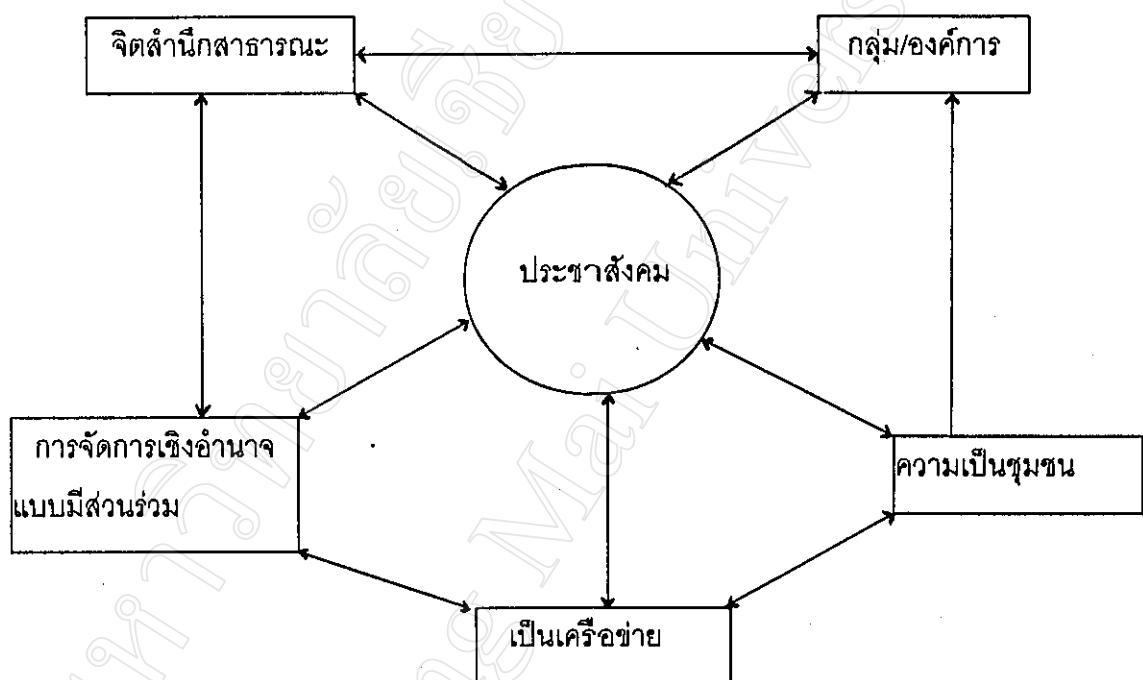
เมื่อเหตุการณ์ทางสังคมเปลี่ยนไปตามกระแสของการพัฒนา หมู่บ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาตามไปด้วย ความเป็นเครือข่ายได้แปรเปลี่ยนไปตามกระแสของกระบวนการติดต่อสื่อสารที่เปลี่ยนแปลงไป ได้เกิดลักษณะของความเป็นเครือข่ายที่มีการขยายวงกว้างออกไปตามกระแสแห่งการพัฒนา มีการติดต่อพึ่งพาอาศัยและการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระหว่างหมู่บ้านกับองค์กรภายนอกชุมชนต่าง ๆ อย่างหลากหลายตามสภาพปัญหาที่ชุมชนเข้าสู่วิธีชุมชนอย่างเป็น

เงาตามตัว ด้วยการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ของความเป็นเครือข่ายที่มีการเชื่อมโยงกับรากฐานของความเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมในอดีตเป็น พื้นฐานด้วยการสร้างและพัฒนาความรู้สึกเรื่องของการรักในชุมชนและความเป็นพวกเดียวกันขึ้น ในการปฏิบัติการทางสังคมในเรื่องที่เป็นปัญหาที่ยากแก่การแก้ไขเพียงลำพัง ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

5. การจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วม

การปฏิบัติการทางสังคมในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของหมู่บ้านหัวน้ำ ได้แสดงถึงการจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยการร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์สภาพปัญหา ร่วมวางแผนในการแก้ปัญหา ร่วมดำเนินการแก้ปัญหา ร่วมติดตามประเมินผล และร่วมรับ ผลประโยชน์ในกระบวนการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน และการแสดงออกถึงการมีอำนาจในการจัดการร่วมกันคืออำนาจที่สามารถกำหนดปัญหา และแนวทางในการจัดการกับปัญหาของชุมชน ด้วยชุมชนเองโดยไม่ต้องให้ใครมาออกคำสั่ง หรือกระทำการโดยคำสั่งจากนอก ชุมชน ถึงแม้ว่าบางกิจกรรมจะมีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามากำกับดูแล เช่น กลุ่มออมทรัพย์ หรือกลุ่มสตรีทอผ้า พวกเขาสามารถแสดงอำนาจด้วยการออกกฎ ระเบียบ ต่าง ๆ ที่เป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นมาควบคุมสังคมของตนเองเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เป็นการแสดงออกถึงการมีอำนาจในการกำหนดชะตากรรมของชุมชนด้วยชุมชนเองอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นเจ้าของชุมชนอย่างเสรี ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม การเมือง การปกครองและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่หล่อหลอมเข้าสู่ชุมชนอย่างหลากหลาย และซับซ้อนแต่ด้วยความผูกพันความเป็นพวกเดียวกันของรากฐานทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เหนียวแน่นได้ก่อให้เกิดความรักใคร่และเอื้ออาทรกัน ได้หล่อหลอมให้กระบวนการของการปฏิบัติการทางสังคมเป็นไปเพื่อ การเรียนรู้ร่วมกันในการอยู่อาศัยร่วมกันอย่างยั่งยืน

แผนภูมิ แสดงองค์ประกอบความเป็นประชาสังคมในหมู่บ้านหัวน้ำ

จากการศึกษาในหมู่บ้านหัวน้ำ พบว่า ปัจจัยที่สนับสนุน ให้การปฏิบัติการทางสังคมของหมู่บ้านหัวน้ำมีลักษณะของความเป็นประชาสังคม สามารถอธิบายได้ ใน 2 ส่วน คือ

1. ปัจจัยภายในชุมชน

ระบบความสัมพันธ์แบบแนวราบ ที่มีพื้นฐานมาจากระบบเครือญาติ ระบบเศรษฐกิจ การทำมาหากินแบบพึ่งตนเองและพึ่งพาธรรมชาติ ค่านิยมจากศาสนาธรรม กระบวนการเรียนรู้ เพื่อชีวิตรวมทั้งวิถีปฏิบัติของผู้นำ และปัญหาวิกฤติจากธรรมชาติ ปรากฏการณ์และการขับเคลื่อนของสภาพแวดล้อมในชุมชน ได้เป็นตัวสนับสนุนให้เกิดความเป็นชุมชน และจิตสำนึกสาธารณะ ก่อให้เกิดความตระหนักในการอยู่ร่วมกันอย่างเห็นใจ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เกิดเครือข่ายแห่งการพึ่งพาอาศัยในการดำรงอยู่ร่วมกัน ในลักษณะของการแก้ปัญหาในลักษณะของการเกิดกลุ่ม

ต่าง ๆ ซึ่งลักษณะของกลุ่มที่เกิดขึ้นด้วยปัจจัยส่วนนี้ จะเป็นลักษณะของกลุ่มทางธรรมชาติ เช่น กลุ่มเครือญาติ กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มป่าชุมชน กลุ่มหมอเมือง กลุ่มศรัทธาวัด เป็นต้น

2. ปัจจัยภายนอกชุมชน

ระบบการพัฒนาประเทศ ได้นำสิ่งนอกชุมชนเข้าสู่หมู่บ้านอยู่ตลอดเวลา ผู้คนภายในชุมชน จึงต้องอาศัยกระบวนการของการเรียนรู้เพื่อชีวิต ในการปรับตัวเพื่อให้ชุมชนและสมาชิกของตนอยู่ได้อย่างสมดุลกับการเปลี่ยนแปลงที่รุกเข้าชุมชนอยู่อย่างต่อเนื่อง กระแสต่าง ๆ ที่เข้าสู่ชุมชน เช่น อิทธิพลทางการเมือง การปกครอง อิทธิพลของระบบตลาด อิทธิพลของการติดต่อสื่อสาร ปัจจัยภายนอกเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดวิถีแห่งการปฏิบัติในลักษณะของเครือข่ายในการติดต่อสื่อสารกับภายนอก เกิดการติดต่อกับรัฐ กับระบบราชการ ระบบการค้าทำให้ในชุมชนมีการพูดถึงเรื่องเงินมากขึ้น เงินตราจึงเข้ามามีบทบาทมากกว่าการแลกเปลี่ยนผลผลิตแบบดั้งเดิม การให้คุณค่ากับเงินตราได้เข้ามาแทนที่ระบบความคุณธรรมในชุมชน กลุ่มในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนจึงเป็นกลุ่มที่มีลักษณะของการขับเคลื่อนที่เกี่ยวข้องกับระบบเงินตรา การปฏิบัติการทางสังคมจึงเป็นการแสดงถึงอำนาจในการใช้พลังกลุ่มในการต่อรองระหว่าง พลังชุมชนกับอำนาจของระบบตลาด เช่น การปฏิบัติการของกลุ่มสตรีทอผ้า การรวมตัวของกลุ่มออมทรัพย์ การดำเนินการของศูนย์ร้านค้าสาธิต หรือแม้แต่การปรับเปลี่ยนวิถีในการประกอบอาชีพประจำวันของผู้คนในชุมชนที่เดินทางออกนอกหมู่บ้านเพื่อไปรับจ้างขายแรงงาน หรือครอบครัวของ พ่อชอบ เตชะพิมพ์ ที่ปรับเอาวิถีประเพณีของการทำบุญในงานศพ มาเป็นการรับจ้างจัดทำโหงศพและปราสาทรวมทั้งรับจ้างทำพิธีกรรมบางขั้นตอนในพิธีกรรมฌาปนกิจศพของผู้คนในหมู่บ้านของตน ถึงแม้ว่าจะเป็นบริการที่เรียกค่าตอบแทนไม่มาก แต่ก็จัดได้ว่าเป็นการดำเนินกิจกรรมในรูปแบบธุรกิจครอบครัว นอกจากนั้นยังพบว่า การเอามือเอารุ่น ในการทำงานในไร่ นา ลดน้อยลง มีการจ้างกันทำงาน การพึ่งพากัน และพึ่งพาแรงงานสัตว์ เปลี่ยนเป็นการพึ่งพาวัตถุที่มาจากข้างนอกชุมชน เช่น มีการใช้รถไถนาจนแทบจะมองไม่เห็นการใช้ควายไถนา แต่บางขั้นตอนของการทำงานก็ยังมีพึ่งพากันอยู่ เช่น การเอามือเอารุ่นในการปลูกพืช และการเก็บเกี่ยว

ความเป็นประชาสังคมในวิถีของการปฏิบัติการทางสังคมของหมู่บ้านในหมู่บ้านหัวน้ำ ถึงแม้จะได้รับอิทธิพลของปัจจัยภายนอกมากมายเพียงใดก็ตาม ถ้าชุมชนปราศจากความรู้สึกว่ามีความเป็นพวกเดียวกัน ด้วยพื้นฐานของความเป็นเครือญาติและชาติพันธุ์เดียวกัน ย่อมทำให้การปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนมีลักษณะของความเป็นประชาสังคมเกิดขึ้นได้ เนื่องจากการ

ปฏิบัติการนั้น ๆ ชาติองค์ประกอบในเรื่องของการมีจิตสำนึกสาธารณะ เพราะความเป็นเครือญาติ และชาติพันธุ์เดียวกัน เป็นจุดกำเนิดให้ผู้คนในชุมชนเกิดวิถีปฏิบัติต่อกันด้วยความรัก ความเอื้ออาทรและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมสังคมเดียวกัน ประกอบกับวิถีวัฒนธรรมภายใต้ความเชื่อและศรัทธาในศาสนาและธรรมชาติ ได้หล่อหลอมพฤติกรรมของผู้คนในชนบทให้เกิด "จิตสำนึกเพื่อส่วนรวม" หรือจิตสำนึกสาธารณะ ตระหนักในวิถีปฏิบัติของตนที่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงอยู่หรือเปลี่ยนแปลงชุมชน วิถีวัฒนธรรมชุมชนแบบชนบทได้เป็นตัวขัดเกลาทางสังคมให้ผู้คนในชนบทมีวิถีในการปฏิบัติการทางสังคมเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน ในรูปของกระบวนการจัดการแบบกลุ่ม เช่น การเลี้ยงผีเซียงรุ่ง การเลี้ยงผีสบน้ำ การร่วมแรงในการช่วยเหลือกันในการประกอบพิธีกรรมฌาปนกิจศพ การทำบุญในรูปของกลุ่มศรัทธาวัด กลุ่มหัววัด การแก้ปัญหาการใช้ที่ดินด้วยการจัดตั้งกลุ่มเหมืองฝาย ฯลฯ

ปัจจัยภายในชุมชนเป็นพื้นฐานสำคัญในการก่อเกิดกระบวนการการปฏิบัติการทางสังคมในลักษณะของการมีจิตสำนึกสาธารณะ อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการปฏิบัติการทางสังคมที่แสดงว่ามีความเป็นประชาสังคมในการรวมกลุ่มเพื่อการแก้ปัญหาของชุมชน ปัจจัยภายนอกจึงถือเป็นวิกฤติใหม่ที่เข้ามากระทบจิตสำนึกสาธารณะของชุมชนให้ลุกขึ้นมาเพื่อผลิตซ้ำอุดมการณ์ของความเป็นพวกเดียวกันให้ขึ้นมาต่อสู้และต่อรองกับอำนาจใหม่ที่รุกเข้าชุมชนอย่างต่อเนื่อง

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนชนบทครั้งนี้พบว่า ผู้คนในชนบทได้มีวิถีของการดำเนินชีวิตประจำวัน ในลักษณะของการรวมกลุ่มในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นปัญหาในระดับปัจเจกและระดับชุมชนอยู่ก่อนแล้ว เพียงแต่ว่า แนวคิดของการรวมกลุ่มในอดีต เป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ในลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการแก้ปัญหาร่วมกัน ซึ่งผลตอบแทนแห่งความร่วมมือ จะเป็นการให้คุณค่าแห่งน้ำใจในการช่วยเหลือ เป็นการแสดงถึงอำนาจแห่งจิตสำนึกสาธารณะบนพื้นฐานของความ เป็นพวกเดียวกันหรือความเป็นชุมชนเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือกันในการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อต่าง ๆ ในการเป็น การตาย เช่น การช่วยเหลือกันในการประกอบพิธีกรรม ฌาปนกิจศพ การช่วยเหลือกันในงานบวช การร่วมพิธีกรรมในการเลี้ยงผีสบน้ำหรือผีฝาย ตลอดจนการ ดูแลกันและกันภายในหมู่บ้านเมื่อมีเพื่อนบ้านประสบปัญหา ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น

ปัญหาทางด้านร่างกายหรือจิตใจการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในกิจกรรมทางศาสนา เช่น การทำ
ปอยหลวง เพื่อบอกบุญในการเฉลิมฉลองวิหารและสิ่งก่อสร้างทางพระพุทธศาสนา

แต่เมื่อชุมชนได้มีการปฏิสัมพันธ์กับกระบวนการพัฒนา ความเจริญก้าวหน้าทาง
เทคโนโลยี ระบบตลาดและความทันสมัย รูปแบบของการปฏิบัติการทางสังคมก็ปรับเปลี่ยนไป ใน
ส่วนของระบบคิดในการรวมกลุ่ม . กลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนหลังจากผ่านกระบวนการพัฒนา
ของรัฐและระบบทุนนิยม จะเป็นไปในรูปแบบของการรวมตัวเพื่อมุ่งแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ มีการ
แบ่งปันผลประโยชน์กันในรูปของเงินตรา มีการพูดคุยและปฏิบัติต่อกันด้วยการให้คุณค่าของ
"น้ำใจ" น้อยลง วิธีการลงโทษสมาชิกในกลุ่ม จะเป็นการปรับโทษเป็นตัวเงิน ซึ่งในอดีตการลงโทษ
จะเป็นไปในลักษณะของการลงโทษทางสังคมโดยการคว่ำบาตรในการคบหาสมาคม จะไม่ให้การ
ช่วยเหลือเกื้อกูล กับบุคคลที่ทำผิดกฎ ระเบียบต่าง ๆ ของชุมชน

อย่างไรก็ตามในชุมชนชนบทยังคงปรากฏร่องรอยของวัฒนธรรมที่ซึมลึกอยู่ในวิถีปฏิบัติ
ในเรื่องของจิตสำนึกแห่งการเป็นพวกเดียวกัน ซึ่งจะพบเห็นได้ ในยามที่ชุมชนเกิดปัญหาวิกฤติใน
ด้านต่าง ๆ ขึ้น อยู่เสมอ โดยจะมองเห็นความเอื้ออาทรและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเอื้ออาทรกัน
และกัน สิ่งเหล่านี้จะแฝงไว้ในการออกกฎระเบียบต่าง ๆ ที่ผู้คนในชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้น ใน
กิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ ที่พวกเขารวมตัวกันจัดตั้งขึ้นเอง หรือในกิจกรรมกลุ่มที่ทางกรมมาเป็นผู้ชี้แนะ
ตามที่ โดย กฎ ระเบียบที่ชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้นนั้นจะเป็นไปในทิศทางแห่งความสันติในการอยู่
ร่วมกัน มีการประนีประนอมกันเมื่อมีการขัดแย้ง มีวิถีปฏิบัติที่มีการอะลุ่มอล่วยกัน มากกว่าจะยิน
ยอมทำตามกฎระเบียบ ที่ชุมชนหรือองค์กรภายนอกสั่งการมาทั้งหมด เช่น สมาคมฌาปนกิจ
ชาวบ้านจะร่วมกันร่างกฎ ระเบียบขึ้นเอง ในการแบ่งปันผลประโยชน์ และวิถีของการดำเนินการใน
การทำกิจกรรม เจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์จะควบคุมได้เฉพาะในส่วนของการกำหนดให้
ชาวบ้านต้องขึ้นทะเบียนเป็นสมาคมและจัดทำรายงานการดำเนินกิจกรรมในรอบปีให้ตรวจสอบ
วิถีปฏิบัติในเชิงประชาสังคมในชนบทปัจจุบัน จึงพบเห็นได้ในรูปแบบของการรวมตัวเป็นกลุ่ม
ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการรวมตัวบนร่องรอยวัฒนธรรมเดิม เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มศรัทธาวัด กลุ่ม
แรงงานรับจ้าง กลุ่มเครือญาติ หรือการรวมตัวเพื่อการแก้ปัญหาที่เป็นวิกฤติชุมชนร่วมกัน กลุ่ม
เหล่านี้จะมีหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรต่าง ๆ นอกชุมชน เข้ามาเป็นเครือข่ายในการแบ่งปัน
ผลประโยชน์ และการให้การช่วยเหลือเกื้อกูลที่มุ่งหวังผลตอบแทนจากชุมชน ในรูปแบบต่าง ๆ กัน
ไป ตามเหตุตามปัจจัยแห่งการปฏิบัติการของกลุ่มนั้น ๆ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่ม

ทอดผ้า กลุ่ม อ.ส.ม. กลุ่มเยาวชน หรือแม้กระทั่งกลุ่มฌาปนกิจซึ่งในอดีตชาวบ้านมีอำนาจในการจัดการเอง แต่ในปัจจุบันกรมประชาสงเคราะห์เข้าไปแสดงบทบาทอำนาจในการควบคุมด้วยกฎหมายเข้ามาควบคุมวิถีในการปฏิบัติของชาวบ้าน ตัวกฎหมาย ระบบตลาด ระบบการเมือง การปกครอง และความทันสมัยจึงเป็นอำนาจนอก ชุมชนที่คืบคลานเข้ามาควบคุมชุมชนอยู่อย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ทำให้อำนาจในการจัดการของชุมชนชนบทลดน้อยลงกว่าชุมชนชนบทที่มีได้รับอิทธิพลจากภายนอก

ด้วยเหตุนี้ชุมชนจึงมิได้หมายถึงหมู่บ้านที่มีอาณาเขตพื้นที่ตายตัวแน่นอน หากแต่หมายถึงถึงหน่วยทางสังคมที่สมาชิกมีการติดต่อสื่อสาร เสริมสร้างและสืบสานสายสัมพันธ์ทางสังคมที่มีทั้งความเคลื่อนไหวปรับตัวความขัดแย้งและความผสมกลมกลืน ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ ชุมชนมิได้เป็นหน่วยทางสังคมที่อิสระหรืออยู่โดดเดี่ยวแยกตัวออกจากหน่วยทางสังคมอื่น ๆ ในทางตรงกันข้ามชุมชนในรูปแบบใหม่ ๆ ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ และในความสัมพันธ์กับรัฐและตลาด ชุมชนในรูปแบบใหม่เริ่มมีขอบเขตครอบคลุมเครือข่ายที่กว้างขวางเชื่อมโยงพื้นที่ในชนบทกับเมือง ปรับตัวและเปลี่ยนแปลงขัดแย้งและเกิดใหม่อย่างรวดเร็ว

ความเป็นชุมชนเริ่มก่อกำเนิดขึ้นใหม่ในลักษณะขบวนการทางสังคมเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วม เพื่อฟื้นฟูสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม การย้อนกลับไปสู่ภูมิปัญญาเดิมของท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพและการเกษตรยั่งยืน หรือการหยิบยกปัญหาสภาพแวดล้อมมาเป็นประเด็นในการสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชน หรือในชนบทของไทย ความเป็นชุมชนในลักษณะนี้เริ่มก่อร่างสร้างตัวขึ้นในหลายรูปแบบ เช่น ขบวนการป่าชุมชน โดยมีการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์อำนาจเดิม เช่น ความเชื่อเรื่องผีมาเป็นพื้นฐานของการเรียกร้องสิทธิชุมชนในการควบคุมและจัดการทรัพยากรส่วนรวม ดังกรณีของกลุ่มเกษตรกรทางเลือก ซึ่งผลิตอาหารปลอดสารพิษและพยายามเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างผู้ผลิตในชนบทกับผู้บริโภคในเมือง ด้วยจิตสำนึกห่วงใยในสุขภาพและสภาวะแวดล้อมเป็นต้น

โดยนัยนี้ศักยภาพของชุมชนในรูปแบบใหม่ จึงอยู่ที่

1. ความสามารถและพลังอำนาจในการเรียกร้อง การมีส่วนร่วมหรืออำนาจตัดสินใจและการปกป้องทรัพยากรส่วนรวม

2. การเรียนรู้และปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบตลาด โดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ในการกำหนดและจัดการวิถีชีวิตของตนเอง และโดยคำนึงถึงความสืบเนื่องจากวัฒนธรรมและความยั่งยืนของธรรมชาติแวดล้อมไปพร้อมกัน

การสร้างเสริมศักยภาพของชุมชนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ จึงเป็นพลังสำคัญในการแสวงหาทางเลือกให้กับทิศทางการพัฒนาของสังคมไทยและที่สำคัญคือ ชุมชนหรือขบวนการทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ จำเป็นต้องประสานและชักจูงเครือข่ายที่ซ้อนทับกันมากขึ้นในทุกระดับทั้งในแนวดิ่งและแนวราบจนก่อรูปขึ้นเป็น ประชาสังคม (Civil Society) เพื่อพัฒนาอุดมการณ์อำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรส่วนรวม เพื่อฟื้นฟูสิทธิชุมชนและทวนกระแสปิดล้อมครอบงำของรัฐและระบบตลาดและเพื่อสร้างพื้นฐานแท้จริงของสังคมประชาธิปไตย (ยศ สันตสมบัติ, 2539)

ความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนชนบท จึงอยู่บนพื้นฐานของการดำเนินชีวิตที่อาศัยขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ของชุมชน มาใช้ร่วมกับอำนาจใหม่ที่เข้าสู่ชุมชน คืออิทธิพลของข่าวสารข้อมูล การตลาดและนโยบายการพัฒนาของรัฐ ที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของเขาพยายามครอบงำอำนาจเดิมที่พวกเขาเคยมี เคยปฏิบัติ การสูญเสียศักยภาพเหล่านี้ไป จึงทำให้พวกเขาเกิดการต่อสู้เพื่อเป็นการรักษาสิทธิและอำนาจ ที่พวกเขาเคยมีให้คงอยู่คู่กับชุมชนอย่างยั่งยืน ด้วยวิธีการแบบชาวชนบทที่ให้มีปัญญาเดิมผสมผสานกับการเรียนรู้จากกระบวนการพัฒนาของรัฐ กลายเป็นการปฏิบัติการทางสังคมที่มีลักษณะของการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีองค์ประกอบของความเป็นประชาสังคม

การเกาะเกี่ยวเชื่อมโยงของลักษณะบ่งชี้ ที่เป็นองค์ประกอบของความเป็นประชาสังคม ไม่สามารถจะจับแยกออกมาให้เป็นองค์ประกอบแต่ละอย่าง โดยโดดเดี่ยวได้ เพราะการปฏิบัติการทางสังคมของผู้คนล้วนเป็นวิถีของการดำรงชีวิต ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันอยู่ตลอดเวลา เป็นการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เื้ออาทรต่อกัน บนพื้นฐานของจิตสำนึกร่วมในการเป็นพวกเดียวกัน ที่บ่มเพาะมาจากวัฒนธรรมชุมชนของความเป็นเครือญาติที่เหนียวแน่น ดังนั้น การปฏิบัติการทางสังคมที่จะเป็นลักษณะของการเป็นประชาสังคมจะต้องเริ่มต้นที่การมีจิตสำนึกสาธารณะ แต่การมีจิตสำนึกสาธารณะ จะต้องพัฒนามาจากความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน หรือเกิดความเป็นชุมชนขึ้นก่อน ความเป็นชุมชนเป็นการแสดงความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่ม/องค์กรที่เป็นการแสดงออกถึงการความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน ได้มองเห็นปัญหาของชุมชนเป็นปัญหาของกลุ่ม/องค์กรของตนแล้วยอมก่อให้เกิดความร่วมมือในการจัดการกับปัญหาเหล่านั้นร่วมกัน และก็ด้วย

พื้นฐานของความรัก ความเอื้ออาทร ความเข้าใจกัน ย่อมเกิดการยอมรับในการแสดงความคิดเห็นของสมาชิกในกลุ่ม ในองค์กร ก่อให้เกิดการจัดการในการแก้ปัญหาอย่างมีส่วนร่วม และเคารพความคิดเห็นในกันและกัน มีการจัดการแบ่งปันผลประโยชน์ทางสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมร่วมกันอย่างเป็นธรรม และด้วยลักษณะของความเป็นชุมชน ที่ไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ ดังนั้นการปฏิบัติการทางสังคมในทุกชุมชนย่อมต้องมีการติดต่อสื่อสารกับองค์กรต่าง ๆ ในสังคม ทำให้วิถีในการอยู่ร่วมกันของชุมชนมีความเป็นพหุวัฒนธรรมเดียวกันอย่างเหนียวแน่น เป็นความสัมพันธ์แบบเครือข่ายทางแนวราบอย่างชัดเจน ลักษณะของความเป็นชุมชนแบบนี้มิให้พบเห็นในหมู่บ้านชนบท ที่มีความผูกพันและความเกี่ยวข้องทางเครือญาติค่อนข้างสูง

จากวิถีของการปฏิบัติการทางสังคมในลักษณะนี้ สามารถอธิบายถึง การแสดงความเป็นประชาสังคมตามแนวคิดของ ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (อ้างใน อนุชาติ พวงสำลี, มปป.) ที่ว่าประชาสังคมหมายถึง สังคมที่ประชาชนทั่วไป ต่างมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชน โดยอาศัย องค์กร กลไก กระบวนการและกิจกรรมอันหลากหลายที่ประชาชนจัดขึ้นและนอกเหนือการ ครอบงำของรัฐ ต้องการความอิสระในการจัดการวิถีชีวิตของประชาชน ซึ่งตรงกับความหมายของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่เสนอไว้ว่า ประชาสังคม หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบันชุมชน ที่มีกิจกรรม หรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐกับปัจเจกชน โดยจุดเน้นของประชาสังคม คือ ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐเข้ามาครอบงำหรือบงการ แม้ว่าจะยอมรับความช่วยเหลือจากรัฐ และมีความร่วมมือกับรัฐได้แต่ก็สามารถขึ้นำ กำกับคัดค้านรัฐได้พอสมควร

ความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนชนบท ได้พัฒนามาจากวิถีวัฒนธรรมชุมชนเดิม ที่มีระบบคิดของชุมชนในด้านการพึ่งตนเองของชุมชน อันเป็นการแสดงศักยภาพของชุมชน ที่สอดคล้องกับแนวคิดของ สุวิทย์ อธิฐานวัต (อ้างในชาติชาย มณีปัญญาณ์, 2538) ที่เสนอว่า ศักยภาพของชุมชน หมายถึง ชีตความสามารถในอันที่จะตอบสนองความต้องการและ แก้ไขสภาพปัญหา ของคนส่วนใหญ่ในชุมชน รวมทั้งความสามารถของชุมชนในการประสานความร่วมมือ การดำเนินงานกับคนภายในชุมชน ขณะเดียวกันก็ดำเนินการแก้ไขปัญหามาจากนอกชุมชน ทั้งนี้ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อความปกติสุขในการอยู่ร่วมกันของชุมชนองค์ประกอบที่ทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพในการดำเนินการใด ๆ นั้น ได้แก่ โครงสร้างประชาชน ระบบเครือญาติ ระบบนิเวศวิทยา โครงสร้างอำนาจและระบบปกครอง อาชีพและระบบการผลิต ปัจจัยในการ

ผลิตและระบบความเชื่อ ซึ่งเป็นการสนับสนุนถึงการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนชนบทว่า วิธีปฏิบัติของผู้คนในชนบทแฝงไว้ด้วยอำนาจหรือพลังแห่งการแสดงถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการเชิงอำนาจ ของการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในเชิงปฏิบัติการในแนวประชาสังคม ยิ่งในสังคมใดกระบวนการในการแก้ปัญหามุ่งอยู่บนฐานของการพึ่งตนเองมีมากกว่าการพึ่งพาสิ่งทีมาจากข้างนอกชุมชน จัดได้ว่าลักษณะของความเป็นประชาสังคมแสดงถึงความเข้มแข็งของพลังอำนาจในการดูแลตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดกาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) ได้กล่าวว่า การพึ่งตนเองในระดับกลุ่ม หมายถึง สังคม (กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบ เพื่อให้ประชาชนสามารถตอบสนองความต้องการของตน ด้วยวิธีช่วยเหลือตนเอง ด้วยความร่วมมือกับผู้อื่น ที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้การพึ่งตนเองอย่างแท้จริง จะต้องกินความรวมถึงว่ากลุ่มชุมชนนั้น มีอิสระในการตั้งเป้าหมาย โดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน ซึ่งก็มีความหมายไปในทางเดียวกับแนวคิดของ อภิชาติ ทองอยู่และคณะ (อ้างใน ทศนัย พิริยาสัยสันติ, 2537) ที่ว่าการพึ่งตนเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อ สติปัญญา และอำนาจตัดสินใจซึ่งมีผลต่อกันและกันทั้งสองด้าน มิใช่การปิดขังตนเอง และโดดเดี่ยวออกจากสังคมทั่วไป หากแต่เมื่อกล่าวถึงหมู่บ้านพึ่งตนเองก็จะหมายความว่า เป็นสังคมที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรม และการผลิตแบบของตนเองมีการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก ศักยภาพที่ดำเนินไปตามรากฐานแห่งวัฒนธรรมของตัวเองที่สืบทอดวิถีแห่งการพึ่งตนเองได้ ด้วยแนวคิดดังกล่าวย่อมเป็นการอธิบายได้ว่าหมู่บ้านในชนบทก็ยังคงมีวิถีปฏิบัติในการปรับใช้ความสามารถในการดำเนินชีวิตในลักษณะของการอาศัย ภูมิปัญญาเดิม มาใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นการประกาศศักยภาพแห่งการพึ่งตนเองอย่างเด่นชัดและเข้มแข็ง เช่น หมู่บ้านชนบทที่ยังพึ่งพาธรรมชาติ มีการจัดการใช้น้ำด้วยระบบเหมืองฝาย มีการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคมากกว่าผลิตเพื่อขาย หรือแม้ว่าจะมีการผลิตเพื่อขาย ก็เป็นไปในลักษณะของการพึ่งทุนภายใน เช่น การผลิตผ้าทอเพื่อขาย เป็นการใช้ทุนภูมิปัญญาในเรื่องของเทคนิคการทอผ้าในวิถีชีวิต และใช้ทุนแรงงานจากผู้คนในกลุ่ม ชุมชน เป็นการรื้อฟื้นเอาภูมิปัญญาเดิม มาเป็นเครื่องต่อรองทางเศรษฐกิจของชุมชนร่วมกัน

สิ่งเหล่านี้สามารถอธิบายถึงศักยภาพในการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนในการต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่ไม่ต้องการให้รัฐเข้ามามีควบคุมหรือชี้นำ หรือนั่งรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐในการแก้ปัญหของชุมชนอย่างไร้ศักดิ์ศรี แต่ในขณะเดียวกันพวกเขาก็ไม่ได้

ปฏิเสธการช่วยเหลือจากใคร การปฏิบัติการทางสังคมของผู้คนในชนบทจึงเป็นการแสดงถึงศักยภาพของกลุ่มปัจเจกชนที่มีการรวบรวมประสบการณ์ จนเกิดเป็นระบบคิดในการจัดการกับปัญหาของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชุมชน สามารถใช้ทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่และทรัพยากรจากกลุ่มเครือข่าย ในลักษณะของการช่วยเหลือเกื้อกูลมาเป็นทรัพยากรในการดำเนินการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน จนเกิดเป็นความร่วมมือในลักษณะของการถักทอความสัมพันธ์ทางสังคมกับองค์กรภายนอกต่าง ๆ ทั้งในแนวดิ่งและแนวราบ กลายเป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของการเกื้อกูลทางสังคมแก่กันและกันอย่างหลากหลาย และเป็นพลวัตในการปฏิบัติการทางสังคมและการปฏิบัติการทางสังคมเหล่านี้ เป็นการยืนยันถึงสติปัญญาในการดำเนินชีวิต และจัดการกับปัญหาในการทำมาหากินของผู้คนในชนบทได้เป็นอย่างดี

ในมุมมองของนักศึกษานอกระบบ ผู้วิจัยมองศักยภาพในการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการศึกษาเรื่องของชีวิต เรื่องการอยู่ร่วมกันของผู้คนในชุมชน และเป็นการศึกษาแบบต่อเนื่องตลอดเวลา ไม่สามารถแยกวิถีของการเรียนรู้จากการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้คนได้ ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้เพื่อการต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงของ ธรรมชาติที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการทำมาหากินในการทำเกษตร และการเรียนรู้เรื่องการต่อรองทางอำนาจเพื่อการจัดการป่าชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ การปรับตัวของกลุ่มสตรีทอผ้า การจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาด การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต การรวมกลุ่มเครือข่ายในการจัดการเชิงธุรกิจบนวัฒนธรรมความเชื่อของการจัดงานศพของครอบครัว ซึ่งเป็นการปฏิบัติการที่เกิดจากการเรียนรู้ที่สะสมมาเป็นระบบคิด เพื่อนำมาแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจทั้งของชุมชนโดยรวมและของกลุ่มเครือข่าย ซึ่งตรงกับแนวคิดของการศึกษาผู้ใหญ่ของ E.C. Lindeman (อ้างใน อุดม เขยกิจวงศ์, 2534) ที่กล่าวว่า "การศึกษาผู้ใหญ่หมายถึงการกระทำร่วมกันในสภาพที่ไม่มีการสั่งโดยอำนาจและเป็นการเรียนรู้อย่างไม่เป็นพิธีการ ความมุ่งหมายใหญ่ก็เพื่อให้เข้าใจความหมายของประสบการณ์ เป็นการเสาะแสวงหาความรู้โดยอาศัยปัญญา ความคิด ขุดค้นลงไปถึงแนวความคิดดั้งเดิมอันเป็นรากฐานของพฤติกรรม เป็นเทคนิคของการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ ซึ่งถือว่าการศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิต ฉะนั้นการดำรงชีวิตจะถูกยกฐานะขึ้นมาเป็นการค้นคว้าทดลองที่น่าตื่นเต้น สนใจ"

การจัดการที่เป็นการปฏิบัติการทางสังคมเพื่อการแก้ปัญหาที่หลากหลายของผู้คนในชนบท เป็นประเด็นที่นักศึกษานอกระบบควรจะนำมาเป็นบทเรียนที่ดี ในการอธิบายศักยภาพ

ของชุมชนในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เพราะชุมชนคือที่รวมของแหล่งการเรียนรู้เพื่อการเรียนรู้ ในการดำรงชีวิตอยู่ครบทุกด้าน มีภูมิปัญญาและกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชน ดังนั้นชุมชนจึง มีคุณสมบัติเป็นห้องเรียนแห่งชีวิตของผู้คนในชุมชนเองได้ศึกษาจากของจริงโดยกาปฏิบัติจริง จึง เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนของชุมชนท้องถิ่น ควรให้ความสำคัญ กับการเรียนรู้เพื่อชีวิตของชุมชน ถึงเวลาหรือยังที่นักการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน และนักการ ศึกษาอิสระนอกโรงเรียนจะหันมาใส่ใจในกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชน โดยชุมชนเองที่มีการ ปฏิบัติการบนศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่มีความอิสระในการคิด มีพลังอำนาจในการจัดการกับ ชะตากรรมของตนเอง บนรากฐานของวัฒนธรรมชุมชนที่เต็มไปด้วยความรัก ความเอื้ออาทรใน การมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมต่อกันอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน

กระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนพัฒนาขึ้นบนความเป็นพวกเดียวกัน จนเกิดการปฏิบัติการ ทางสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน ที่เรียกว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต กระบวนการ เรียนรู้ในชุมชนบ้านชนบทพอจะสรุปได้ใน 3 ประเด็น คือ

1. กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตแบบมีส่วนร่วม

จากแนวคิดการมีส่วนร่วมของโอชา จันทรสวาง (อ้างใน ขาดิขาย มณีกาญจน์, 2538) ที่ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการเปิดโอกาสให้แต่ละคนเรียนรู้จากกิจกรรมที่ ปฏิบัติ การที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อตนเอง ต่อที่อยู่อาศัย ต่องาน ต่อ อาชีพ ต่อกลุ่มและต่อสังคม ทำให้มีโอกาสเรียนรู้จากกิจกรรมที่ปฏิบัติ เป็นการเพิ่มความสามารถ และความชำนาญมากขึ้นและตามแนวคิดของ ภูมิธรรม เวชยชัย (อ้างใน อธิธา หมื่นบาล, 2538) และ อคิน รพีพัฒน์ (อ้างใน สุวารี วงศ์ทองแก้ว, 2539) สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วม ของประชาชนที่แท้จริง น่าจะหมายถึง การให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ทำทุกอย่าง ซึ่งไม่ ได้กำหนดจากภายนอก แล้วให้ประชาชนเข้ามาร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หากแต่ทุกอย่างจะต้อง เป็นเรื่องของประชาชนที่คิดขึ้นมา มีการพัฒนาขีดความสามารถของตน จัดการและควบคุมการใช้ และการกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทาง เศรษฐกิจและสังคม ตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม และได้พัฒนาการ รับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจ การกำหนดชะตาชีวิตของตนเองอย่างเป็น ตัวของตัวเอง

ในหมู่บ้านชนบทการเกิดการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชน เกิดขึ้นมาพร้อมกับ การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของหมู่บ้านมาเนิ่นนาน เรียกได้ว่าเป็นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการทำ มาหากิน บนระบบคิดแบบเศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง ของชุมชน ที่มาจากพื้นฐานของการปฏิบัติ การทางสังคมในเรื่องของการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทรัพยากร และแรงงาน เช่น การเอามือเอาร่างในการทำงานในไร่นา การจัดการการใช้น้ำร่วมกันด้วยระบบ การจัดการเมืองฝาย การใช้ผลประโยชน์จากป่าร่วมกัน ด้วยการจัดการป่าชุมชน หรือแม้แต่ กระบวนการของการพึ่งอาศัยกัน เพื่อการแก้ปัญหาเศรษฐกิจในการรวมกลุ่มจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อการผลิต หรือการรวมกลุ่มสตรีทอผ้า เป็นต้น หรือแม้แต่วัฒนธรรมของการดูแล ช่วยเหลือกัน ในยามยากของความเป็นเลี้ยว ที่เรียกได้ว่าเป็นการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ของความเป็นเครือข่าย ทางเครือญาติที่เป็นการเรียนรู้จากรากเหง้าของการช่วยเหลือเกื้อกูลบนความสัมพันธ์ทางสาย เลือดของชุมชน เพื่อการอยู่ร่วมกันที่เป็นการต่อสู้กับกระแสของการเคลื่อนย้ายที่อยู่ของเครือญาติ ทางสายเลือด เมื่อไม่มีเครือญาติทางสายเลือดดูแลช่วยเหลือในชุมชนก็ยังคงมีเครือญาติของ ขบวนการผลิตเครือญาติบนความเป็นเลี้ยวคอยดูแลกันอยู่อย่างอบอุ่น และเอื้ออาทร

กิจกรรมการปฏิบัติการทางสังคมที่หลากหลายในชุมชน เป็นกระบวนการของการมี ส่วนร่วมในการทำงาน การช่วยเหลือและการพึ่งพาอาศัยกัน และการมีส่วนร่วมทางสังคมทั้งหลาย ก่อเกิดมาจากวิถีวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมในการดูแลศาสนาสถาน เช่น กลุ่มหมวดวัด กลุ่มศรัทธาวัด หรือกลุ่มเหมืองฝาย ได้พัฒนามาเป็นความร่วมมือในการปฏิบัติการ ทางสังคมที่หลากหลายที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ได้กลายเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้ผู้คนในชุมชน เกิดการ เรียนรู้และพัฒนากระบวนการคิด เกิดเป็นระบบคิด ในการจัดการชุมชน ที่เป็นการแสดงออกของ การมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีอิสระในการคิด การกระทำที่เป็นการตัดสินใจที่เป็นการแสดงอำนาจ ของชุมชนบนวิถีของการเรียนรู้เพื่อชีวิตร่วมกันของชุมชนอย่างมีศักดิ์ศรี

2. กระบวนการการเรียนรู้ด้านการบริหารจัดการ

จากการที่ชุมชนมีอิสระในการจัดการปัญหาของชุมชนร่วมกันอย่างแท้จริง ที่เรียกว่า เป็นกระบวนการของการเกิดการเรียนรู้เพื่อชีวิต และวิถีของการมีส่วนร่วมทั้งหมดของชุมชนได้ แสดงออกในการปฏิบัติการทางสังคม ในลักษณะที่เป็นความร่วมมือในการบริหารจัดการในเรื่อง ต่าง ๆ หลากหลายที่ผู้คนในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดขึ้นจนเกิดเป็นกระบวนการในการปฏิบัติการ

ทางสังคมในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน ในการปฏิบัติการทางสังคมที่ร่วมกันหาทางออกนั้น จำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์การบริหารจัดการที่ดี การจัดการการบริหารองค์กร แต่ละกลุ่มในชุมชน สมาชิกจะต้องมีการจัดการที่เหมาะสม กระบวนการจัดการจะต้องอาศัยการเรียนรู้จากการปฏิบัติตรง เกิดการเรียนรู้ที่จะพัฒนาระบบการจัดการร่วมกัน จากการทำจริงได้รับบทเรียนตรง และมีการวิเคราะห์ สรุปบทเรียนในการบริหารจัดการร่วมกัน เช่น กระบวนการบริหารจัดการ ศูนย์สาริต การตลาด ที่มีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงวิธีการจัดการร่วมกันใหม่ จากการสรุปบทเรียนร่วมกันหลังจากที่การบริหารจัดการในช่วงแรกประสบกับความล้มเหลว นอกจากนั้นการปฏิบัติการทางสังคมในเรื่องอื่น ๆ เช่น การจัดการป่าชุมชน หรือการจัดการกลุ่มสตรีทอผ้า ก็มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง กฎ ระเบียบ ของการบริหารอยู่ตลอดเวลา มีการแต่งตั้งผู้นำ มีการกำหนดบทบาทและหน้าที่ของสมาชิก การปฏิบัติการทางสังคมเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงการเรียนรู้ในเรื่องของการบริหารจัดการร่วมกันอย่างเข้มแข็งของผู้คนในชุมชน ที่มีอำนาจในการจัดการแบบมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชนอย่างแท้จริง เช่นเดียวกับวิถีของการจัดการภายในชุมชนหมู่บ้านหัวน้ำ เริ่มตั้งแต่

1. สมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ มีส่วนร่วมคิดค้นปัญหา พิจารณาปัญหา และเกิดการจัดระดับความสำคัญของปัญหา ร่วมกัน
2. สมาชิกมีส่วนร่วมค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา
3. สมาชิกมีส่วนร่วมในการร่วมคิดค้นปัญหาและพิจารณาแนวทางในการแก้ปัญหา ร่วมกัน
4. สมาชิกมีส่วนร่วมในการดำเนินการแก้ปัญหาอย่างแท้จริง
5. สมาชิกมีส่วนร่วมในการประเมินผลในกิจกรรมและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนด กฎเกณฑ์ เพื่อพัฒนากลุ่มของตนไปในทิศทางที่ชุมชนต้องการร่วมกัน

3. กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างจิตสำนึกสาธารณะ

เมื่อผู้คนในสังคมมาร่วมมือกัน เพื่อการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน มีการสร้างเวทีแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน เช่น การร่วมประชุม การให้โอกาสในการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการแสดง และการส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เช่น มีการปรึกษาหารืออยู่เป็นนิตย มีกิจกรรมที่เป็น การให้ผู้คนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา ร่วมกัน เกิดแนวคิดในการแก้ปัญหา ร่วมกันและเอื้ออาทรต่อกัน ย่อมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมจนเกิดเป็นความผูกพันความ

ปรารถนาที่จะแก้ปัญหาาร่วมกันอย่างลึกซึ้งในระดับของ การเกิดความตระหนักในความรับผิดชอบ ในการกระทำแห่งตน ต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีในการดำเนินการของชุมชน หรือเกิดความตระหนักใน ถึงผลแห่งการกระทำของตนที่จะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงชะตากรรมของชุมชนในที่สุด และการที่ ผู้คนได้เข้ามาร่วมกันทำงานในลักษณะของกระบวนการกลุ่ม เพื่อการแก้ปัญหาตามความเห็นของ จักรทิพย์ นาถสุภา ได้เสนอไว้ว่า การกระทำดังกล่าว เป็นการกระตุ้นจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ ของชุมชนให้เกิดขึ้น ซึ่งสัมพันธ์กับความเป็นตัวของตัวเองของหมู่บ้านด้วย เพราะเท่ากับเป็นการ แสดงเอกลักษณ์ของหมู่บ้าน ทำให้มีจิตสำนึกในการกำหนดชะตากรรมของตนเองได้เมื่อการเรียนรู้ เรื่ององค์คุณแห่งการร่วมมือในการแก้ปัญหาาร่วมกันประสบผลสำเร็จ ได้เกิดเป็นกระบวนการของ การสร้างเครือข่ายแห่งความร่วมมือเกิดขึ้นในสังคมระดับที่กว้างออกไป กลายเป็นการเกิดจิตสำนึก สาธารณะ เพื่อความร่วมมือกันในการจัดการกับปัญหาที่ซับซ้อนยากแก่การแก้ไข ที่เกิดขึ้นด้วย สาเหตุนานับประการ กลายเป็นการช่วยเหลือกันระหว่างเครือข่าย ที่เป็นการช่วยเหลือกันบน พื้นฐานของความเอื้ออาทร ด้วยความตระหนักว่า เป็นผู้ร่วมในชะตากรรมเหล่านั้นร่วมกัน

ความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมของผู้คนในหมู่บ้านชนบทเป็น กระบวนการของการเรียนรู้เพื่อชีวิต ของผู้คนที่มิโลกทัศน์ที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมคล้าย กัน การที่พวกเขามีความเป็นพวกเดียวกัน ทั้งทางชาติพันธุ์ สายเลือด การปฏิบัติการทางสังคม ของพวกเขา จึงเป็นการหลอมรวมเอาระบบคิดบนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชน และวิถีของการดำรง ชีวิตของระบบแห่งการพึ่งตนเองเข้ากับการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นตามกระแสการพัฒนา ประเทศอย่างหลากหลายที่ชุมชนกำลังกระทำอยู่ อย่างมีศักดิ์ศรีเพื่อการกำหนดชะตากรรมของ ตนเองร่วมกันด้วยความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกันและกันในระดับเครือข่าย อย่างน่าสนใจ

ดังนั้นการมองศักยภาพของชุมชนที่มีการปฏิบัติการทางสังคมในการเรียนรู้เพื่อชีวิต ย่อม ไม่สามารถมองข้าม ความเป็น "คน" ที่มีระบบคิด บนฐานของวัฒนธรรมชุมชนและการเกิดการ เรียนรู้จากการเรียนรู้เพื่อชีวิตที่ยาวนานของผู้คนในชุมชน การมองความสำคัญของคนและความ สำคัญของวัฒนธรรมชุมชน จึงมีความสำคัญอย่างมาก ในการพัฒนาคนอันเป็นศูนย์กลางของ สังคม

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง ความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนชนบทภาคเหนือ ผู้วิจัยขอแสดงความคิดเห็นเพื่อเป็นการเสนอแนะไว้บางประการ ดังต่อไปนี้

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. การมองความเป็นประชาสังคมในชุมชน ไม่ควรพิจารณาเฉพาะวิธีการแก้ปัญหา ในลักษณะของกระบวนการกลุ่ม เพียงอย่างเดียว องค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้การปฏิบัติการทางสังคมนั้น ๆ คือ "การมีจิตสำนึกสาธารณะ" คือการตระหนักถึงความรับผิดชอบในการกระทำของตนต่อการเป็นไปของส่วนรวม หรือการมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคม และการมีความรู้สึกที่ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และการที่ผู้คนในสังคมเดียวกันจะเกิดระบบคิดของการมีจิตสำนึกสาธารณะขึ้นได้เป็นเรื่องยากในสภาวะของสังคมในปัจจุบัน ที่ทราบโดยผู้คนในสังคมยังมีระบบคิดที่ถูกครอบงำด้วยกระแสธารแห่งทุนนิยมจนขึ้นสมอง เพราะระบบทุนนิยมได้หล่อหลอมระบบคิดของผู้คนให้รักตัวเอง เห็นแก่ตัวเองเพื่อหาวัตถุนองต้นหาของตนอย่างไม่ว่าง จนผู้คนในสังคมปัจจุบันได้กลายเป็นผู้คนที่หลงใหลอยู่ในวัตถุนิยม การที่จะทำให้ผู้คนในสังคมเกิดจิตสำนึกสาธารณะ จึงจำเป็นที่ปัจเจกชนจะต้องมีการเปลี่ยนระบบคิดของตนให้เริ่มต้นที่การมองผู้อื่นด้วยความรัก ความเอื้ออาทรว่าเป็นพวกเดียวกัน ให้เกิดความรู้สึกถึงการมีคุณค่าแห่งการพึ่งตนเองอย่างมีศักดิ์ศรี เกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เมื่อผู้คนในสังคมเกิดระบบคิดต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมบนพื้นฐานของความรัก/ความเอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมสังคมเดียวกันแล้ว ความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมย่อมจะเกิดขึ้นอย่างหลากหลายในกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน

2. ความเป็นประชาสังคมในหมู่บ้านชนบทเกิดบนพื้นฐานของวิถีปฏิบัติในแนววัฒนธรรมชุมชน ที่ผู้คนมีความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์และสภาพพื้นที่ รวมทั้งความผูกพันอันเกิดจากการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ปัจจัยเหล่านี้ ได้กลายเป็นสิ่งผลักดัน ให้ผู้คนในชุมชน มีความรัก ความเอื้ออาทร และเกิดจิตสำนึกของความเป็นพวกเดียวกัน เมื่อเกิดวิกฤติใด ๆ ขึ้นในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นวิกฤติทางธรรมชาติและวิกฤติทางวัฒนธรรม ตามกระแสของการพัฒนา วิกฤติเหล่านี้ได้กลายเป็นปัจจัยผลักดันที่ทำให้เกิด จิตสำนึกสาธารณะ ในความรับผิดชอบต่อส่วนรวมร่วมกันในชุมชนด้วย

ดังนั้นในการที่จะศึกษาให้ทราบถึงกระบวนการเกิดของการปฏิบัติการทางสังคมในลักษณะที่เป็นการเคลื่อนไหวในแนวประชาสังคมนั้นสิ่งสำคัญที่ควรนำมาพิจารณา คือ ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ศึกษาด้วย

3. ฐานคิดของระบบการจัดการศึกษาที่ผ่านมา เป็นการคิดแบบแยกส่วน โดยระบบการศึกษาแผนใหม่ได้แยกเรื่องของ ชีวิต วิถีชีวิต วิถีเรียนรู้และวิถีปฏิบัติในพระพุทธศาสนาออกจากวัด ทดแทนบทบาทของพระและวัดด้วย ครูและระบบโรงเรียน จึงทำให้ไม่สามารถพัฒนาองค์ความรู้ให้เกิดสติปัญญาลึกซึ่งรอบด้าน แดกจกาน เกิดผลตามมาคือผู้ที่ได้รับความรู้จากสถานศึกษาในระบบโรงเรียนจำนวนมาก เป็นผู้มีความรู้แต่ขาดปัญญา ในการนำเอาความรู้ที่ได้รับมาปรับใช้กับการดำรงชีวิตในสังคมเดิมของตนได้ จึงเป็นการให้การศึกษาที่แยกคนออกจากชุมชนเดิม ในแง่ของการเรียนรู้ กระบวนการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชน เต็มไปด้วยกระบวนการแห่งการเรียนรู้เพื่อชีวิต ซึ่งการเรียนรู้เหล่านี้ไม่สามารถหาได้ในสถาบันการศึกษาใด ๆ ผู้ศึกษาจึงมีความเห็นว่าชุมชนหรือหมู่บ้าน เป็นศูนย์การเรียนรู้ที่ดี สำหรับเป็นแหล่งความรู้ให้กับสถาบันการศึกษาที่จัดการศึกษาให้กับผู้คนในชุมชนด้วย ประกอบกับปัจจุบันรัฐธรรมนูญได้กำหนดระบบการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นระบบหนึ่งของการจัดการศึกษาแห่งชาติ จึงถึงเวลาที่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาควรหันมาให้ความสนใจกับการเรียนรู้ของผู้คนในชุมชน และให้ทรัพยากรทางปัญญาของชุมชนในการพัฒนาเยาวชนในท้องถิ่นโดยใช้ชุมชนเป็นสื่อในการจัดการเรียนการสอนเพื่อประชากรของชุมชนเหล่านั้นเพื่อคำกล่าวที่ว่า “ การให้การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นการดึงเด็กให้ทิ้งถิ่น ทั้งชุมชน” จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้อีกต่อไป

4. ในการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างความเป็นประชาสังคม ควรส่งเสริมให้มีการรวมตัวในลักษณะที่เป็นกรรวมกลุ่มในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยให้ยึดวิถีทางในแนววัฒนธรรมชุมชน สนับสนุนให้องค์กรชุมชนเป็นผู้คิดค้นหาความต้องการและแนวทางในการจัดการแก้ปัญหาด้วยตนเอง เพื่อเปิดโอกาสให้ชุมชนได้แสดงอำนาจของชุมชนอย่างเต็มที่ และเพื่อเป็นการเสริมสร้างสำนึกใน คักดีศรีของตนเองและของผู้คนในชนบท มากกว่าให้พวกเขาปฏิบัติตามคำสั่งของหน่วยงานนอกชุมชนแต่เพียงฝ่ายเดียว กิจกรรมที่นำเข้าสู่ชุมชนควรเป็นไปในลักษณะที่ เชื้ออำนาจสนองความต้องการของชาวบ้านไม่ใช่โครงการที่สั่งการจากเบื้องบนหรือมีเจ้าหน้าที่เข้าไปชี้นำสั่งการ โดยไม่ดูศักยภาพและทรัพยากรที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน และสภาพปัญหาที่แท้จริงของชุมชน ควรศึกษาพลังภูมิปัญญาและอำนาจในท้องถิ่นอย่างเข้าใจ หน่วยงานพัฒนา

ต่าง ๆ สมควรที่จะปรับทัศนะในการมองชุมชน ควรมีการประเมินวัฒนธรรมชุมชนและระบบเศรษฐกิจเสียใหม่ ควรมองหาข้อดี ข้อบกพร่องของชุมชน แล้วประสานกับความต้องการในทิศทางของการพัฒนาของรัฐ พยายามลดช่องว่างของทั้งสองฝ่ายให้ลดน้อยลง ก็จะเกิดกระบวนการของการพัฒนาชนบทใน รูปของประชาสังคมอย่างเข้มแข็งที่มองเห็นเป็นรูปธรรมเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ชุมชนชนบทมีการพัฒนาของจิตสำนึกสาธารณะมาจากความเป็นเครือญาติและวิถีวัฒนธรรมชุมชนที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อและการพึ่งพิงธรรมชาติ จิตสำนึกสาธารณะของชุมชนชนบทเป็นภูมิปัญญาแห่งการพึ่งพาอาศัยกันและกัน เป็นศักยภาพแห่งการพึ่งตนเองของชนบท

ชุมชน/องค์กรต่าง ๆ ที่เป็นแหล่งรวมของผู้คนที่เรียกได้ว่าเป็นกลุ่มชนที่มีความรู้ความสามารถ น่าสนใจว่าเพราะเหตุใดกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ที่มีใช้ชุมชนชนบทจึงไม่เกิดความเป็นประชาสังคมในการแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาศักยภาพของกลุ่ม/องค์กรของตนได้